

УДК 34.01:347.238.1

С. В. Кравцов*здобувач Науково-дослідного інституту приватного права
і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
Національної академії правових наук України*

ПОНЯТТЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ПРАВА СПІЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Спільна власність є набагато складнішим правовим явищем, ніж може здатися на перший погляд. Це – без жодних перебільшень – один із найбільш неоднозначних інститутів цивільного права, який відзначається невисоким ступенем доктринальної визначеності та компромісу як у наукових колах, так і поміж юристами-практиками.

Положеннями частини 1 статті 355 ЦК України передбачено, що майно, яке є у власності двох або більше осіб (співвласників), належить їм на праві спільної власності (спільне майно). Право спільної власності виникає з підстав, не заборонених законом (частина 3 статті 355 ЦК України). Вказані законодавчі норми можуть навести на хибне переконання, що існує інший правовий титул, який є відмінним від права власності. Проте наведене вище формулювання, на нашу думку, не дає підстав для кваліфікації права спільної власності як окремого, відособленого від права власності речового права або його особливого виду, та не свідчить про наявність певної самостійної форми власності.

В.А. Белов вказує на те, що право спільної власності не представляє собою будь-якого особливого роду чи виду права власності взагалі – це точно те ж (зі змістовної точки зору, меж та гарантій його здійснення, охорони та захисту) право власності. Воно не є особливим інститутом цивільного права, оскільки абсолютно ідентичне за параметрами класичному «нормальному» суб'єктивному праву власності [1, с. 193].

Специфіка правовідносин спільної власності полягає в єдності об'єкта права власності та множинності суб'єктів такого права.

Об'єктом права спільної власності є річ, визначальною ознакою якої є неподільність, тобто неможливість поділу без втрати цільового призначення. Неподільними речі можуть бути за своєю природою, коли їх поділ спричиняє незворотні зміни в її фізичному стані, унеможливаючи використання речі за цільовим призначенням, та за законом.

Суб'єктами права спільної власності потенційно виступають фізичні, юридичні особи, держава, територіальні громади у будь-яких комбінаціях. На практиці це означає, що відносини спільної власності можуть одночасно виникати, наприклад, між фізичними та юридичними особами або

державою і територіальними громадами в особі уповноважених ними органів.

За кожним суб'єктом закріплюються суб'єктивні права, сутність яких, на думку Й.О. Покровського, полягають у відомій юридично закріпленій можливості діяти за власним бажанням. Такі поняття, як переконаний автор, становлять необхідний логічний задум будь-якого цивільного права, без яких цивілістика була б неможливою [2, с. 108].

Не обтяжена множинністю, індивідуальна модель відносин власності вказує на наявність в їх структурі такого співвідношення: один суб'єкт – одне суб'єктивне право власності на річ, але стосовно спільної власності така теза підлягає перевірці. Зважаючи на це, постає потреба розглянути питання про належні їм суб'єктивні права: чи належить право власності кожному із суб'єктів (тобто існує два чи більше прав власності на річ), або ж кілька суб'єктів зосереджуються навколо єдиного права власності?

М.В. Зімелюва вказувала, що спільною власністю є право власності, що належить декільком особам у долях [3, с. 199]. Аналогічну позицію займала І.В. Жилінкова [4, с. 116].

На противагу цьому Л.М. Мінкіна дійшла висновку, що множинність суб'єктів права власності у випадку спільної власності на майно є не чим іншим, як наявністю в кожного суб'єкта не частини права, а цілісного суб'єктивного права; спільна власність передбачає наявність не одного, а декількох прав власності на один і той самий об'єкт [5, с. 50].

Ситуація, за якої можливе існування декількох прав власності на одну річ, вступає в безпосередню конфронтацію з трьома принциповими ознаками права власності: абсолютність, незалежність і виключність.

Особливо привертає увагу, що ознака виключності права власності прямо передбачає неможливість існування двох тотожних прав на одну річ.

До того ж, за такої позиції однакові права власників перманентно стикалися б у боротьбі за пріоритет, що навряд чи сприяло би правовій визначеності у відносинах між ними та в підсумку неодмінно призвело б до припинення спільної власності.

Вважаємо, що у відносинах спільної власності жодний із суб'єктів не наділений окремим, індивідуальним правом власності. Натомість існує

єдине право власності на річ, що належить одночасно та спільно декільком особам. У випадку виникнення множинності у відносинах власності виникнення у суб'єктів декількох прав власності є неможливим.

Разом із тим учасники спільної власності мають здійснювати належне їм право, постійно узгоджуючи свою волю один з одним. Це стосується будь-яких аспектів реалізації права власності: фактичного контролю, утримання речі, вилучення з неї корисних властивостей, відчуження тощо. Таким чином, у науці цивільного права слід виділяти конструкцію спільної власності, що враховує всі особливості здійснення права власності декількома особами. Її виокремлення, по суті, є спеціальним юридичним прийомом, що покликаний зафіксувати правовий режим речей, які належать на праві власності двом або більше суб'єктам.

Теорія цивільного права виходить із поділу правових зв'язків у спільній власності: з одного боку, існують відносини між її учасниками («внутрішні»), з іншого, – відносини між співвласниками та третіми особами («зовнішні»).

Зовнішні зв'язки співвласників побудовані за принципом абсолютного правовідношення власності. Для інших осіб, які не мають втручатися у сферу відання власника, учасники спільної власності виступають як консолідований суб'єкт, наділений єдиною волею та одним правом власності. Така концепція іменується консенсусом співвласників.

«Внутрішні» зв'язки співвласників характеризуються необхідністю узгодження волі декількох осіб задля належного та ефективного здійснення спільної власності. Тобто відносини співвласників між собою мають зобов'язальний (відносний) характер.

У науковій літературі це питання викликає неоднозначні оцінки. Так, А.П. Сергеев не вважає ці відносини зобов'язальними. Зокрема, звертається увага на те, що в зобов'язаннях дві сторони протистоять одне одній та мають різну мету; у відносинах спільної власності суб'єкти об'єднані однією ціллю [6, с. 523].

В.Ф. фон Зелер, Д.Д. Гримм відстоювали протилежну точку зору. Зокрема, В.Ф. фон Зелер був впевнений, що між співвласниками мають місце зобов'язальні правовідносини [7, с. 212]. Д.Д. Гримм виходив із того, що майнова спільність як така, незалежно від того, заснована вона на договорі чи ні, породжує взаємні зобов'язальні відносини між зацікавленими особами [8, с. 324].

На наш погляд, «внутрішні» відносини між учасниками спільної власності мають відносний характер та є особливим, непересічним видом зобов'язальних правовідносин. В.Ф. фон Зелер йменував такі відносини «obligatio quasi ex contractu» [7, с. 10]. Ці особи не знаходяться в стані протистояння як в абсолютних відносинах. «Внутріш-

ні» правові зв'язки виникають між конкретно визначеними суб'єктами з приводу реалізації ними права власності на річ, що потребує узгодження волі на здійснення дій шляхом досягнення компромісів із тих чи інших питань.

Крім того, якщо зважити на зміст положень, включених у главу 26 ЦК України, можна з упевненістю констатувати, що предмет регулювання права спільної власності складають «внутрішні» відносини.

Відтак, на наше переконання, саме «внутрішні» відносини складають сутність права спільної власності.

Маємо необхідність звернути увагу на існування ще однієї тези, яка стосується визначення характеру правових зв'язків між співвласниками. У цивілістиці вважається, що такі відносини не мають ознак корпоративних, оскільки останні стосуються лише реалізації особами прав, які випливають із володіння часткою в статутному юридичній особі.

За ситуації, коли юридична особа має двох або більше учасників, останні повинні узгоджувати свою волю задля досягнення мети її створення. При цьому кожен із учасників володіє корпоративними правами, частка яких обчислюється через процентне співвідношення, які відносять консенсус за допомогою певних правил, вписаних в установчому документі – статуті.

Система «внутрішніх» відносин співвласників, із певними заувагами, нагадує окреслену структуру. Безумовно, що будь-яка річ, стаючи об'єктом права спільної власності, потрапляє в поле впливу колективу (юридично цей колектив не складає окремого суб'єкта), який має внутрішню організацію, спрямовану на здійснення права власності на річ.

Таким чином, не варто відкидати думку про наявність корпоративних відносин між учасниками спільної власності, тим більше, що ця характеристика дозволить якнайкраще з'ясувати природу «внутрішніх» відносин у рамках спільної власності та наочно продемонструвати їх особливості.

Спільна власність виникає на тих самих підставах, що й індивідуальне право власності, зокрема первісних (створення речі, її переробка) і похідних (правочини, спадкування).

Визначення спільної власності як «mater rixarum» («матір розбрату»), у розумінні Ч. Санфіліппо, зумовлює потребу розглянути юридичні підстави її виникнення під іншим кутом зору [11, с. 162–163]. У цьому аспекті можливо виділити два типи підстав: безумовні, тобто такі випадки, коли спільна власність виникає поза волею осіб, та умовні, які опосередковують виникнення спільної власності шляхом вчинення особами волевільних дій.

До безумовних підстав виникнення спільної власності належить, перш за все, спадкування,

в силу якого права та обов'язки спадкодавця переходять до інших осіб – спадкоємців. З моменту прийняття спадщини двома і більше спадкоємцями спадкове майно, як правило, є об'єктом їх спільної часткової власності [12, с. 274].

Спільна власність на майно утворюється і тоді, коли воно набувається особами за час перебування в шлюбі, а також у результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї (наприклад, фермерське господарство).

З огляду на викладене вище характерною рисою безумовних підстав виникнення відносин спільної власності є те, що вони запроваджуються за вказівкою закону.

«Вольові» підстави безпосередньо пов'язані з вчиненням суб'єктами дій, спрямованих на запровадження відносин спільної власності.

Створення певної речі двома або більше особами, в результаті чого утворюється якісно новий об'єкт цивільних прав, має наслідком виникнення спільної власності на нього.

До вказаного типу підстав відноситься змішування (поєднання) речей, належних різним суб'єктам, коли їх інтеграція зумовлює створення єдиної речі, яку було неможливо поділити без втрати її цільового призначення.

Виникнення спільної власності зумовлюють договори про спільну діяльність, за яким її учасники об'єднують свої вклади для досягнення мети. Як правило, об'єднання вкладів, а також подальша діяльність за договором про спільну діяльність передбачає створення спільної власності [12, с. 1034].

Договори, які опосередковують перехід права власності на річ, також є підставами виникнення спільної власності. Наприклад, коли індивідуальний власник відчужує її двом чи більше особам. Але на практиці виникає питання про те, що правомірними є дії єдиного власника, який самостійно «виділяє» з права власності його частки та відчужує її іншій особі, започатковуючи тим самим спільну власність за власною волею.

Зауважимо, що з філологічного аналізу норми частини 1 статті 355 ЦК України право спільної власності виникає з підстав, не заборонених законом (частина 3 статті 355 ЦК України), тобто установлення одноосібним власником речі спільної власності на неї законом прямо не заборонено.

Теоретично такі правочини суперечать законодавству, але цивільний оборот і судова практика фактично допускають їх існування, чим надають їм юридичної сили. Правові реалії неодноразово доводили те, що неоднозначні з доктринальної точки зору конструкції, прийоми, які широко застосовуються на практиці, зрештою визнаються правомірними.

Таким чином, пропонуємо вважати, що право спільної власності – це право власності на єдину річ, одночасно належне кільком особам, які мають юридично закріплену можливість разом та на власний розсуд здійснювати всі передбачені щодо такої речі правомочності. Реалізація відносин у рамках спільної власності відбувається за двома типами зв'язків: зовнішніми (відносини між співвласниками і третіми особами) і внутрішніми (відносини співвласників між собою).

Література

1. Белов В.А. Гражданское право. В 4 т. Т. III. Особенная часть. Абсолютные гражданско-правовые формы. В 2 кн. Книга 1. Формы отношений принадлежности вещей: учебник для академического бакалавриата и магистратуры / В.А. Белов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2016. – 319 с. – Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс.
2. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Изд. 4-е, испр. / И.А. Покровский. – М. : «Статут», 2003. – 351 с. (Классика российской цивилистики).
3. Зимелева М.В. Общая собственность в советском гражданском праве / М.В. Зимелна // Журнал «Вестник гражданского права». – № 4. – 2009. – Том 9.
4. Жилинкова І. Проблема визначення часток у праві спільної часткової власності / І. Жилинкова // Право України. – 2005. – № 1. – С. 103–105.
5. Минкина Л.М. Право общей долевой собственности: понятие и особенности осуществления : дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Л.М. Минкина. – Самара, 2004.
6. Гражданское право. Учебник в 3 т. Т. 1 / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – М. : Велби; Проспект, 2004. – С. 523.
7. Зелер В.Ф. Учение о праве общей собственности по римскому праву / В.Ф. Зелер. – Харьков, 1895.
8. Гримм Д.Д. Лекции по догме римского права / Д.Д. Гримм. – Пг., 1916.
9. Мисник Н.Н. Правовая природа общей собственности / Мисник Н.Н. // Правоведение. – 1993. – № 1. – С. 24–34.
10. Шагайназаров Т. Общая долевая собственность в советском гражданском праве / Т. Шагайназаров. – Д. : Изд-во «Ирфон», 1966.
11. Санфилиппо Чезаре. Курс римского частного права / С. Чезаре. – М. : Издательство БЕК, 2000. – 400 с.
12. Боднар Т.В. Договірне право України. Особлива частина / Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова та ін. ; за ред. О.В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 1200 с.

Анотація

Кравцов С. В. Поняття, правова природа та підстави виникнення права спільної власності. – Стаття.

У статті розглянуто поняття, сутність, правову природу права спільної власності, його співвідношення з індивідуальним правом власності, визначено характер відносин між співвласниками, а також окреслено питання про первинні та похідні підстави виникнення права спільної власності.

Ключові слова: право спільної власності, внутрішні відносини співвласників, зовнішні відносини співвласників.

Аннотация

***Кравцов С. В.* Понятие, правовая природа и основания возникновения права общей собственности. – Статья.**

В статье рассмотрены понятие, сущность, правовая природа права общей собственности, его соотношение с индивидуальным правом собственности, определен характер отношений между собственниками, а также обозначены вопросы о первичных и производных основаниях возникновения права общей собственности.

Ключевые слова: право общей собственности, внутренние отношения собственников, внешние отношения собственников.

Summary

***Kravtsov S. V.* Definition, legal nature and grounds for arise of the right of common ownership. – Article.**

The article discusses the concept, the essence, the legal nature of common ownership, its co-relation with individual property ownership, defined the nature of relationships between co-owners, and outlines the issue of primary and derivative grounds of common property rights.

Key words: common ownership, internal relations of co-owners, external relations of co-owners.